

2023 / 2

't Inschrien

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is het kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Jan Hinke, Theo Leoné (hoofdredacteur) en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Geert Bekkering, Jan Hinke, Léon Lucas
Marcel Mentink, René Nijhof, Gerhard Post
Frits van Riel en Patrick Welman

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Patrick Welman, voorzitter
Willem Wondergem, penningmeester / vicevoorzitter
Evert Ulrich, secretaris
Adrie Hemmink, bestuurslid
Riet Strijker, bestuurslid
Caroline Willems, bestuurslid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Rabo rek.nr. NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid € 30,00, met partner € 35,00, jeugdleden tot 21 jaar € 15,00. Losse nummers zijn voor € 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 11 juli 2023 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Een Amsterdamse erfenis in Twente Léon Lucas	3
In de collectie van de Oudheidkamer Portretten Van Hemert en Beins Frits van Riel	6
Strooigoed: Gezeul met een grensmaal Gerhard Post	8
Dr. Herman Lambertus Bezoen (1908-1953) Een taalwetenschapper met uitgesproken meningen Geert Bekkering en Jan Hinke	9
Van orthodoxe klompenmaker tot radicaal anarchist René Nijhof	15
Schatbewaarder Patrick Welman, voorzitter Oudheidkamer Twente	25
	
Nieuw in de boekenkast Marcel Mentink	26

Op de voorpagina:

Palthetoren – op de Sprengenberg bij Haarle - in voorjaarstooi.

Een Amsterdamse erfenis in Twente

Léon Lucas

.....

Op 12 maart 1812 verschijnt er in “Advertentiën, aankondigingen en verschillende berigten van Amsterdam” een bijzondere mededeling [1]. Er wordt een veiling aangekondigd van drie huizen in de stad, in opdracht van een aantal mensen uit Tubbergen, Fleringen en Ootmarsum. Ze heetten Van Steeden, Oude Middendorp, Oude Nijhuis, Van Arken, Stroot, Lucas en Van Benthem en waren boer, kleermaker of wever. Bepaald geen vooraanstaande of vermogende personen dus, integendeel. Waar kwam die Amsterdamse erfenis vandaan? Zou de achtergrond ervan nog zijn te achterhalen? Het bericht, dat zowel in het Frans als in het Nederlands wordt afgedrukt, vermeldt dat de panden afkomstig zijn uit de nalatenschap van Elizabeth Smit, vrouw van Dirk Mezeman en wonend op de Binnen-Amstel bij de Blaauwbrug. Ze overleed op 19 augustus 1811. Smit noch Mezeman zijn in Tubbergen of omgeving bekende achternamen aan het begin van de 19e eeuw, dus een link met Twente ligt niet zomaar voor de hand.

Elizabeth Smit

De dood van Elizabeth liet weinig sporen na. De datum van haar overlijden viel wat ongelukkig. De maire van Amsterdam wilde namelijk per 1 oktober de kerkboeken confisqueren om ze te gebruiken als retro-acta voor de opzet van de burgerlijke stand. De kerken, die hier sterk tegen gekant waren, stopten daarom per 31 juli met het bijhouden [2]. De begrafenis van Elizabeth is dus nergens genoteerd. Toch zal blijken dat het verhaal van de Amsterdamse erfenis is te achterhalen. Zelfs vrij gedetailleerd.

De krant vermeldt dat de huizenveiling plaatsvindt uit kracht van een vonnis van de Regt-bank der Eerste Instantie te Amsterdam. Het archief van die rechtbank, dat zich bevindt in het Amsterdamse stadsarchief, zit vol hiaten, maar het dossier Smit blijkt gelukkig te zijn bewaard. Het is in september 1812 gearhiveerd, toen de langsepende zaak uiteindelijk kon worden afgerond [3].

Het dossier opent met een gedetailleerde beschrijving van de te veilen huizen. We lezen dat het pand aan de Pijpenmarkt op de begane grond drie ramen had en een venster boven de deur, op de eerste verdieping drie ramen en bovenin een zolderraam. Net als de andere is dit huis verdwenen. De Pijpenmarkt bestaat zelfs helemaal niet meer. Wel bevinden zich in het stadsarchief nog gravures en schilderijen van de Pijpenmarkt. Op al die afbeeldingen is het in het rechtbankdossier beschreven pand, het linker van de twee kleine huizen aan de rechterkant, prachtig te zien.

De veiling van de huizen

De veiling van de drie panden verliep uiterst moeizaam. Zoals destijds bij veilingen gebruikelijk, werden waskaarsen aangestoken en konden men bieden zolang de kaars brandde. In het rechtbankdossier vinden we uitgebreide verslagen, waaruit blijkt dat de panden pas na vele pogingen op meerdere veilingdagen zijn verkocht. Het leverde de Twentse erfgenamen niet bepaald een fortuin op. Ze moesten bedragen hebben gekregen variërend van een schamele 67 tot 270 gulden.

Sporen in de notariële archieven

Van Elizabeth en haar achtergrond weten we nog weinig. In het rechtbankdossier staat echter vermeld dat de erfenis is gebaseerd op een testament van Elizabeth uit 1776. Daarin geeft ze de wens aan een deel van haar bezit na te willen laten aan *het kind of de kinderen van wijlen Derk van Steeden, die een broeder was van wijlen haar (=testatrices) moeder Willemina van Steeden* en verder aan haar oom en tantes Willem, Hanna en Anna, of de kinderen daarvan [4]. Uit genealogisch onderzoek blijkt, dat de Twentse erfgenamen inderdaad van de genoemde Van Steedens afstammen [5].

Het goede nieuws dat een verre verwant, die de erfgenamen wellicht helemaal niet hebben gekend, iets had nagelaten, moet Tubbergen bereikt hebben in het najaar van 1811. Bij gebrek aan een notaris in het dorp, namen de erfgenamen de pas kort daarvoor in Ootmarsum verschenen notaris Hieronimus Pennink in de arm

Gravure Pijpenmarkt, Stadsarchief Amsterdam

[6]. Drie heren uit Amsterdam krijgen vanuit Twente de volmacht om de zaken ter plekke af te handelen. Interessant is de vermelding in Penninks akte dat er een boedelinventaris is opge maakt van Elizabeths bezittingen. Die blijkt in het archief van een Amsterdamse notaris bewaard te zijn gebleven en geeft een mooie indruk van haar aanzienlijke rijkdom [7]. Ze had die opgebouwd in twee eerdere huwelijken met vermogende mannen, die beiden waren overleden.

Elizabeths rijkdom

Bladzijden lang noteert notaris Olzati in de boedelinventaris Elizabeths bezittingen. Ze moet een elegante dame zijn geweest. Er waren juwelen, waaronder oorringen met een waarde van wel honderd gulden, haarspelden en ringen. Een kerkboek met gouden sloten. Ook haar *vrouwe klêeren* worden beschreven: haar zijden rokken en japons in de kleuren rood, groen, bruin en blauw. Mantels, waaronder een paarse en een witte en een met bont. Ze bezat diverse hoeden, vijf paar schoenen, een paar muilen, een zilveren zakhorloge, *een fijne beste waaijer*, een beugeltas en een *groene zijde parapluie*. Voor de inventarisatie van al haar bezit zijn drie dagen nodig. Op de dagen erna was onder andere het bed- en

keukenlinnen aan de beurt, Elizabeths matras, een Oost-Indische deken en haar zijden bedsteegordijnen. Er waren tapijten, karpetten en acht rode stoelmattasjes, *een staand horologie in zijne notebome kast en een dito ronde speeltafel*. In totaal waren voor de beschrijving van het bezit van Elizabeth veertien pagina's nodig. Het werd getaxeerd op een totale waarde van 1235 gulden en 18 cent.

Lasten en kosten worden er ook opgevoerd. Elizabeth moet een royale begrafenis hebben gehad: veertien dragers en voorgangers werden er betaald. Klaarblijkelijk is ze voor haar dood enige tijd ziek geweest. Dokter Kirchner krijgt 22 gulden voor zijn bijstand en apotheker Oldenburg zelfs het dubbele. Er is ook flink geboden, zo blijkt uit de 276 gulden aan kerkelijke onkosten. En om onduidelijke redenen krijgt een wijnkoper nog zes gulden vijftig.

De moeder van Elizabeth

Uit Elizabeths testament blijkt dus dat haar moeder Willemina van Steeden heette. Er duiken verschillende sporen van deze Willemina op in het achttiende eeuwse Amsterdam. Zo is het 1734 als *Willemijntje van Steden van Tubbergen* op de leeftijd van 25 jaar in Amsterdam in ondertrouw gaat met Cornelis Smit, afkomstig uit

Kopenhagen. Willemina wordt ook genoemd in aktes van zussen van haar, die net als zij vanuit Twente naar de hoofdstad blijken te zijn vertrokken: Hendrina, Johanna en Anna van Steeden.

De aantrekkingskracht van Amsterdam

Het lijkt opmerkelijk dat vier dames uit het afgelegen Twente vroeg in de achttiende eeuw naar Amsterdam migreerden. De wegen waren slecht en contact met het thuisfront bijna onmogelijk. Maar migratie van Oost-Nederland naar het westen was in die tijd en zelfs al daarvoor bepaald geen onbekend fenomeen [8]. Amsterdam groeide tussen het eind van zeventiende en het midden van de achttiende eeuw bijzonder sterk, economisch en demografisch. Het was een echte migrantenstad. Bijna de helft van iedereen die in Amsterdam in ondertrouw ging in de 18e eeuw was van buiten afkomstig. De bloeiende stad trok velen aan en werkte als een magneet, ook op mensen in het verre Twente.

“Pushfactoren”, die mensen als het ware wegduwden uit Twente, waren er ook. De situatie in de Twentse landbouw was moeilijk tussen 1670 en 1760 door de dalende graanprijzen. Wie bleef probeerde zijn inkomen aan te vullen, bijvoorbeeld door linnen te weven. Ook dat was geen vetpot, omdat er veel goedkoop linnen uit Duitsland kwam. Amsterdam bood in die jaren een beter perspectief dan Twentse land.

Van Twente naar Amsterdam

In de periode 1726-1750, toen de gezusters Van Steeden migreerden, vertrok absoluut gezien het hoogste aantal mensen van Twente naar Amsterdam, namelijk 1392, in meerderheid vrouwen. Ze gingen vaak als dienstmeid aan de slag. De contacten die werden gelegd waren vaak persoonlijk, wat de drempel om te vertrekken nog eens lager maakte, omdat een betrekking en onderdak al waren geregeld.

De vier zussen van de familie van Steeden zijn voorbeelden van vrouwen die in de eerste helft van de achttiende eeuw hun geluk hebben gezocht in Amsterdam en daar een leven hebben opgebouwd. Ook het feit dat ze er als zussen in een korte periode samen naar toe zijn getrokken, elkaar helpend om een nieuw leven op te bouwen, past in het historische beeld over

de migratie naar Amsterdam. Wat begon met een raadselachtige mededeling uit een krant in Amsterdam in 1812, brengt de geschiedenis van de migratie naar Amsterdam terug tot een persoonlijk verhaal van migranten, hun nazaten in Amsterdam en de familieleden die in Twente achterbleven.

Bovenstaand artikel is een sterk verkorte versie van een ongepubliceerd onderzoek naar het verhaal achter het krantenbericht uit 1812.

Léon Lucas (Almelo, 1964) werkt aan een publicatie over de geschiedenis van Tubbergen, verteld aan de hand van de levens van zijn voorouders, teruggaand tot in de achttiende eeuw. Voor opmerkingen of informatie: leon.lucas@outlook.com

Bronnen

1. Deze krantenmededeling is enkele keren in 1812 gepubliceerd en vindbaar op www.delpher.nl
2. <https://archieff.amsterdam/inventarissen/details/5001/path/2>
3. <https://archieff.amsterdam/inventarissen/scans/5074/1.3.5.2/start/220/limit/10/highlight/10>
4. Als voorbeeld, een testament van Hendrina van Steeden: <https://www.openarch.nl/saa:a3cb51cc-d07f-50ee-e053-b784100a6caf>
5. Nadere informatie is te verkrijgen bij de auteur
6. www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=141&micode=0122&miview=inv2&inv3t2. Dit is geen directe link. Volg: Inventaris, Ootmarsum, Hieronimus Pennink Hzn, 3159, 33/176 ev.
7. De inventaris van de boedel is opgemaakt door notaris Jacob Olzati en bevindt zich in het Stadsarchief van Amsterdam. Foto's zijn op verzoek beschikbaar bij de auteur.
8. Zie: Kuijpers, Erika, *Migrantenstad, immigratie en sociale verhoudingen in 17e eeuw Amsterdam* (Hilversum, 2005); Lesger, C., *Migranten in Amsterdam in de 18e eeuw*. In: *Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum* (89), 1997; Trompetter, C., *Migratie van Twente naar Amsterdam in de zeventiende en achttiende eeuw*. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 21, 145-165 (1995)

In de collectie van de Oudheidkamer

Portretten Van Hemert en Beins

Frits van Riel

.....

Het is alom bekend dat de Oudheidkamer Twente een zeer uitgebreide collectie bezit. Misschien minder bekend is dat een groot deel daarvan niets met Twente te maken heeft of dat de herkomst twijfelachtig is. Een volgend voorbeeld daarvan lijken de portretten van Willem Cornelis van Hemert en zijn echtgenote Christina Frederika Beins, die zich in de collectie schilderijen bevinden.

Willem Cornelis van Hemert werd geboren (12-1-1816 te Baarle-Nassau) als zoon van Johannes Theodorus van Hemert, 'commies-ontvanger der convoyen en licenten' (douaneambtenaar en belastinginnehmer op ingevoerde goederen) in die gemeente, en Gerhardina Johanna Isabella Grol. Christina Frederika Beins werd geboren (10-4-1819 te Borculo) als dochter van molenaar van de watermolen Berend Beins en Anna Gesina Geers. Ten tijde van het huwelijk van het echtpaar (20-4-1841 te Eibergen) woonde de bruidegom als koopman in Rekken en de bruid in het buurschap Olden Eibergen. Zijn vader was intussen ontvanger der in- en uitgaande rechten en accijnzen in die plaats en de vader van de bruid was tot zijn overlijden in 1836 molenaar van de plaatselijk watermolen op de Berkel geweest. Het echtpaar kreeg een zoon, Gerhardus Hendricus Johannes Theodorus van Hemert (7-6-1842 te Rekken) en een dochter, Anna Gesina (22-1-1850 en †11-3-1866 te Rekken). In het bevolkingsregister van Rekken zien we dat hoofdbewoner Willem Cornelis van Hemert koopman en hervormd is en dat zijn echtgenote doopsgezind is. Er woonden verder een knecht en meid in huis. [1]

Op het moment dat hun zoon trouwde (13-9-1874 te Borculo) met Maria Kornelia Geers was vader Willem Cornelis winkelier te Rekken en de bruidegom landbouwer. Het kersverse echtpaar ging bij zijn ouders inwonen. Na het overlijden van winkelier Willem Cornelis (†2-5-1886 te Rekken) kreeg zijn weduwe de helft van de nalatenschap en hun zoon de andere helft. Die nalatenschap bedroeg aan onroerende goederen bouw-, wei- en hooiland, heide, tuin, huis, schuur en erf van totaal 14 hectare voor een waarde van ruim f8900,- en een negende deel in bouw- en weiland, tuin, weg, schuur en erf,

oliemolen, koren- en pelmolen en twee huizen ter waarde van ruim f1800,- . Na aftrek van de schulden bleef voor elk van de erfgenamen ruim f2600,- over. [2] Na het overlijden van winkelierster Christina Frederika Beins (†27-4-1887 te Rekken) was haar zoon winkelier te Rekken en erfde hij dezelfde onroerende goederen, maar bedroeg de erfenis nu ruim f8000,- . [3] Hij bleef in het huis wonen en het lijkt logisch dat hij ook beide portretten van zijn ouders erfde.

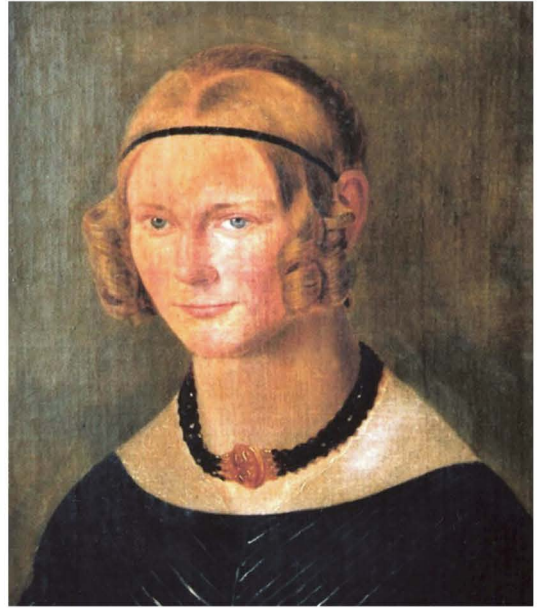

Willem Cornelis van Hemert

G.H.J.Th. van Hemert en zijn vrouw hadden geen kinderen. Hij liet op 3 juni 1920 als weduwnaar voor een notaris in Eibergen zijn testament opmaken en benoemde hierin zijn knecht Hendrik Blankenberg tot enige erfgenaam. [4] Dezelfde dag leende hij f10.000,- van het filiaal in Neede van de N.V. Spaar-,

Inleg- en Voorschotbank met al zijn onroerend goed als onderpand. Die dag vond ook de eigendomsoverdracht aan Blankenberg plaats van het al eerder aan hem verkochte onroerend goed met een waarde van f15.000,- en roerende goederen voor f1920,-. De aanbetsaling was f2000,- en die schuld hij kwijt. Blankenberg nam wel de hypotheek over. [5] Na zijn overlijden (†1-6-1922 *te Rekken*) blijkt uit zijn nalatenschap dat zijn dienstbode al f200,- als legaat had ontvangen. [4] Blankenberg en zijn vrouw kochten in 1929 het erve Braakhekke met boerderij in Harfsen bij Gorssel. [6] Hoewel de portretten noch gesigneerd noch gedateerd zijn en de kunstenaar dus onbekend is, zijn ze globaal door de kleding wel in de Biedermeiertijd tussen 1840-1850 te plaatsen. [7] De vrouw draagt een prachtig granaten collier om haar hals. Wat aan het portret van de man opvalt, is hoe het licht op zijn gezicht valt. Hoe kwamen de portretten bij de Oudheidkamer Twente terecht? Ze werden in 1953 geschonken door mevrouw Ten Cate Hoedemaker-Beins uit Neede. [8] Iemand uit de familie Beins dus. Johanna Margaretha Elisabeth Beins (8-5-1862 *te Neede*) was een dochter van heel- en vroedmeester Gerrit Beins uit Neede, een van de jongere broers van Christina Frederika. Ze trouwde (11-8-1898 *te Neede*) met haar neef Hendrik ten Cate Hoedemaker jr., wijnhandelaar en wonende te Stad Almelo. Zijn moeder was namelijk Harmina Frederika Beins, een jongere zus van Christina Frederika. Zo bleef het geld binnen de familie! Hendrik overleed echter al snel (10-1-1902 *te Stad Almelo*) en liet Johanna Margaretha Elisabeth als weduwe achter. Het ligt voor de hand dat zij de portretten na het overlijden van haar neef in bezit kreeg. Ze overleed (†24-8-1955 *te Ermelo*) op de leeftijd van 93 jaar, maar woonde in Hengelo. Ja, dan rest nog de vraag of de portretten in de collectie van de Oudheidkamer Twente thuishoren? Hooft Twente ook bij de Achterhoek of de Achterhoek bij Twente? Rekken ligt dan wel niet al te ver van Haaksbergen vandaan, maar toch in Gelderland en dat is een andere provincie. Ik geloof dat in de Achterhoek alleen Aalten een oudheidkamer heeft. Dan blijft er weinig anders over dan de

Oudheidkamer Twente, waar in het verleden niet al te kritisch werd gekeken of schenkingen wel aan de criteria van de collectie voldoen.

Johanna Frederika Beins

Bronnen

1. De website Familysearch, afbeeldingen, Bevolkingsregister Rekken 1870-1900.
2. De website van het Gelders Archief, toegang 0029 Memories van Successie, kantoor Groenlo 1820-1927: inv. nr.86 Memories 1886 1e halfjaar met nr.3/6882.
3. Idem, inv. nr.88 Memories 1887 1e halfjaar met nr.3/7593.
4. Idem, inv. nr.175 Memories 1922 nrs.6/4115-4375 met nr.4337.
5. Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers te Doetinchem, toegang 3010 Notarissen in de gemeente Berkelland 1811-1935 Standplaats Eibergen: inv. nr.239 Minuten notaris G.P. ter Braak 1920 aktenrs.4104-4273 voor akten 4248 en 4249.
6. Joke Pasman van de Historische Kring Eibergen, met dank.
7. Riet Strijker, bestuurslid van de Oudheidkamer, met dank voor de expertise
8. Onderzoek door Goaitsen van der Vliet in de documentatie van de Oudheidkamer, met dank.

Gezeul met een grenspaal

Gerhard Post

Strooigoed

Twente is bezaaid met stenen. Ogenscheinlijk zijn ze willekeurig uitgestrooid. Een deel echter markeert al honderden jaren een grens. Deze grensstenen zijn het onderwerp van Strooigoed.

Het jaar 2022 was een bewogen jaar. Dat geldt zeker ook voor de SD grenspaal die nu aan de Kanaaldijk bij het bord van Delden staat (52° 15' 9" NB, 6° 43' 20" OL).

Van februari tot mei 2022 stond hij 300 meter oostelijker aan het kanaal. Van 1983 tot 2015 stond hij met een tweelingpaal op het Ressingplein in Delden.

Van (vermoedelijk) 1937 tot 1979 stond hij ook aan het kanaal, 100 meter ten oosten van de plek nu.

Daar zou hij dan beland zijn door de aanleg van het Twentekanaal in 1937. Ik vermoed namelijk dat het de opvolger is van de houten driekantige Populierpaal, die in 1820 geplaatst werd. De Populierpaal was het zuidelijke 3 gemeentenpunt van Ambt Delden, Stad Delden en Hengelo. Die

plek ligt nu in het kanaal.

De locatie van februari tot mei 2022 was een prachtige plek aan het begin van het wandelpad van het kanaal naar het golfterrein. De paal werd daar geplaatst met toestemming van Rijkswaterstaat.

Helaas wilde het Rijksvastgoedbedrijf, de eigenaar, jaarlijks € 65,- huur ontvangen voor het gebruik van 0,0625 vierkante meter. Het is begrijpelijk dat de gemeente Hof van Twente hiervoor paste en de paal verplaatste. Na bijna 90 jaar staat hij nu tenminste weer op de grens van (Schout)Ambt Delden en draagt hij zijn inscriptie weer met ere.

Hopelijk blijft hij hier langer staan dan op de voorgaande locaties.

Dr. Herman Lambertus Bezoen (1908-1953)

Een taalwetenschapper met uitgesproken meningen

Geert Bekkering en Jan Hinke

.....

Herman Bezoen was gefascineerd door taal en de (dialect)verschillen daarbinnen. Hoewel hij te veel wetenschapper was om de "barricaden" op te gaan, sympathiseerde hij wel degelijk met de strijd om de (Nedersaksische) modersproake(n), die na de oorlog de gemoederen bezig hield. Waar mogelijk ondersteunde hij deze met degelijke wetenschappelijke publicaties, die meer dan eens een hartstochtelijke tot scherpe toon hadden. Verondersteld wordt dat mede door deze ondiplomatieke kant van zijn persoonlijkheid hij het professoraat aan de Nedersaksische leerstoel te Groningen is misgelopen. Zijn overlijden op 45-jarige leeftijd werpt de vraag op, wat hij met zijn kennis en werkkraft nog allemaal gepubliceerd zou kunnen hebben. Bekend is dat hij zijn zinnen had gezet op een hoogst wetenschappelijk woordenboek Twents.

Twentsche Almanak

Herman werd geboren aan de zuidelijke rand van Enschede, aan de Haaksbergerstraat, nabij de afslag Broekheurnerweg. Zijn ouders hadden daar een café-restaurant-hotel, dat ook een zekere faam had als dansgelegenheid en uitgaanscentrum. In de periode rond de Eerste Wereldoorlog heeft menig echtpaar elkaar daar leren kennen. Zijn vader was afkomstig uit Nijeveen bij Meppel, zijn moeder kwam uit Uelsen. Als kind hield Herman ervan rond te zwerven over het omringende platteland, Usselo en de Zuid-Esmarke.

Verhalen en wetenswaardigheden hadden eveneens zijn belangstelling. Hij schetst zijn eigen jeugdige leergierigheid, wanneer hij later over de Twentsche Almanak schrijft: *"En al die jaren hebben de kinderen van Twente hun neuzen tegen de ramen der boekwinkels gedrukt als in de korte midwintersdagen dat boekje daar weer lag dat in zijn altijd eendere lichtbruine omslag het geheim van ongekende rijmen en zoekplaatjes en raadsels verborg. [...] Want zelfs als die drift naar het lezen van spreuk en anecdote wat was gestild, bleef het boekje een bron van in ons oog heel wetenswaardige kennis en van vele ontdekkingen"*.

Studie

Hij is een gemiddelde leerling op het Gemeentelyceum aan de Beltstraat waar hij in 1927 het diploma H.B.S.-B behaalt. Aansluitend doet hij het staatsexamen alfa, met o.a. Grieks en Latijn, omdat talen hem uiteindelijk toch het meest interesseren. In 1928 begint hij zijn studie

Nederlands aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Al vrij snel daarna begint hij in aantekenboekjes taalbijzonderheden te noteren, met name betreffende het Twents. Hij noemt zijn aantekeningen *"Bijdragen tot een Idioticon Tubantum"*. Het woord *idioticon* (dialectwoordenboek) is evenals *idiotisme* (taaleigenaardigheid, i.h.b. 'van eenen tongval', Kramers, 1847)

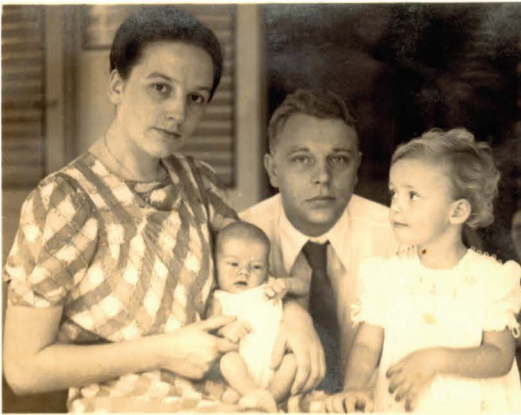
Vijf van de zes notitieboeken *Idioticon*

afgeleid van het Griekse bijvoeglijk naamwoord *idiotikos*: 'van de gewone man, alledaags'. Hij zou er zijn leven lang aantekeningen in blijven maken, in een steeds priegelijker wordend handschrift. Uiteindelijk groeide zijn *"Idioticon Tubantum"* uit tot 6 dikke aantekenboeken. Ze worden in het archief van de Oudheidkamer Twente bewaard en zijn door de Twentse Taalbank allemaal gescand, maar (nog) niet digitaal toegankelijk.

Naar Nederlands-Indië

In 1935 studeert Bezoen af. Meer dan een invalbaan in Deventer zat er op dat moment niet voor hem in. En omdat het heel moeilijk was in die

tijd om een baan in het onderwijs te krijgen, verlegde hij zijn horizon naar Nederlands-Indië. *“Ik kan niet anders zeggen, dan dat hij met bloedend hart Twente verliet”*, zou medestudent J.B. Drewes later verklaren, omdat dit hem praktisch afsneed van de studiemogelijkheden om zich in het Twents te verdiepen. Per 1 januari 1937 trad hij in dienst als leraar Nederlands aan Batavia's Lyceum, terwijl zijn verloofde, Hendrikje Gomberts, in Nederland achterbleef. Na een huwelijk ‘met de handschoen’ in 1937 ging hij in Buitenzorg wonen, waar hij leraar werd aan de HBS om vervolgens zijn vrouw welkom te heten. In 1939 kregen zij een dochter, in 1941 een zoon. In 1948 zou nog een tweede zoon volgen, Arend. In de zomermaanden van 1938 reisde hij op en neer naar Nederland om in Leiden te promoveren op het proefschrift *Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschede*. Het gezin leefde een traditioneel koloniaal leven. In de verkoeling brengende, lange, rustige avonden in Buitenzorg deed Herman onderzoek naar taal- en dialectbijzonderheden. Vanuit Java lukte het hem zowaar enkele artikelen te schrijven voor Twentse tijdschriften.

Het gezin Bezoen in Buitenzorg (1941)

De Japanse bezetting

Aan deze min of meer idyllische situatie kwam een abrupt einde door de Japanse bezetting. In december 1941 werd Bezoen gemobiliseerd als hospitaalsoldaat en in juni 1942 gevangen genomen door de Japanners. Na verblijf in de interneringskampen Tjilatjap en Tjimahi werd hij in mei 1944 te werk worden gesteld aan de Pakan Baroe-spoorweg in Midden-Sumatra.

“Bezoen berichtte er vlak na de bevrijding, nog steeds van uit het kamp Pakan Baroe, over in De Groene Amsterdammer van 27 oktober 1945. Hij deed dat noodgedwongen uit het hoofd, omdat het dagboek dat hij gedurende zijn gevangenschap had bijgehouden, door de bewakers was afgepakt.” Al die tijd was hij gescheiden van zijn vrouw. Zij bewaarde een kistje met zijn taalkundige aantekeningen. En bij elke verhuizing van interneringskamp wist zij het in veiligheid te brengen door het in de grond te verstopen en ook weer uit te graven. In het Voorbericht van zijn boek *Taal en volk van Twente*, dat mede daardoor in 1948 kon verschijnen, beschrijft Bezoen dit aldus:

“Toen ik in 1946 van Sumatra naar Java terugkeerde om mij na vier jaar met de mijnen te herenigen, trof ik onder de schamele restanten onzer eigendommen een kistje met papieren aan, dat mijn vrouw al die tijd in de concentratiekampen had weten te onttrekken aan het speurziek oog der Japannezen en dat ook het handschrift van het boek bevatte dat de lezer nu voor zich heeft. Het weerzien daarvan gaf mij aanvankelijk weinig voldoening; ik verwonderde mij over de vlijt die nodig was geweest om die bladen te beschrijven en herinnerde mij het kortstondige maar hevige heimwee dat ons in en na de Meimaand van 1940 beheerste. [...] Toen wij, verloren kinderen, steeds meer in het nauw gedreven werden en ons des middags in vrijwilligerscorpsen oefenden en ik in de koele avonduren van Buitenzorg dit boek schreef omdat ik het niet laten kon’.

Na de oorlog

Na de oorlog keerde het gezin Bezoen terug naar Nederland en vestigde zich te Coevorden, waar Herman een baan als leraar Nederlands had kunnen krijgen. Hij was een kundige en boeiende leraar, die diverse van zijn leerlingen enthousiast wist te maken voor taalkundige en culturele vervolgstudies. Vanuit Coevorden gaf hij ook één keer in de week les in Twente aan een MO-opleiding Nederlands. Daar was Hendrik Entjes één van zijn leerlingen.

Met hernieuwd elan stortte hij zich op de dialectstudie en volgde de naoorlogse ontwikkelingen op regionaal gebied op de voet. Hij was er weliswaar de man niet naar om in de organisatie van de Algemene Vereniging Twente mee te

draaien, maar wel leverde hij graag zijn aandeel in de vorm van artikelen. Toen Buter en Buursink hun blad *Twenteland* oprichtten, was Bezoen de eerste die zich opgaf als abonnee.

Herman Bezoen in 1936

Tukker, Twent en Twente

In een van zijn artikelen voor dit blad hield hij een pleidooi voor de naam 'Tukker' als aanduiding van de bewoners van Twente, zich daarbij baserend op historische en taalkundige argumenten. *"Tukker betekende van huis uit niet speciaal de Twent",* schrijft Bezoen. *"Dat men er in onze eeuw echter steeds alleen de Twent mee gaat bedoelen, staat in verband met het feit dat ons landschap steeds meer de aandacht is gaan trekken. Zulk een naam kan ons niet onsympathiek zijn: hij draagt immers het stempel van onze landelijke trekken, zowel als die van Twente's moderne energie-ontplooiing."*

Hij pleitte tevens voor de naam *Twent*, ter vervanging van het in zijn ogen *"hybridische, onnodig lange en traditieloze Twentenaar."* De schrijfwijze *'Twenthe'* kon in zijn ogen evenmin genade vinden. In *Tubantia* wijdde hij een artikel aan deze spelling en hij kwam erin gedocumenteerd tot de conclusie, dat al in zeer oude tijden de h-lowe schrijfwijze de gewone was. *Twenthe* (met

h) stond volgens hem quasi-geleerd en moest dus verdwijnen.

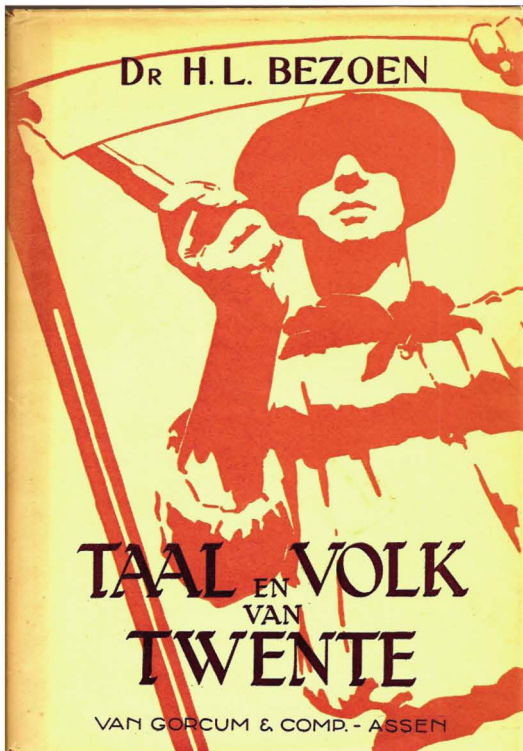
Hij mengde zich ook in spellingkwesties. Samen met Jassies was hij van mening, dat men zo dicht mogelijk bij de Nederlandse spellingswijze moest aansluiten. Ze stelden zich op het standpunt dat een fonetische spelling een illusie is en tot onleesbaarheid leidt, waardoor de lezers zouden worden afgeschrikt. Daarmee zou het isolement van de streektaalen nodeloos worden vergroot.

Hij zocht Twentse dialectschrijvers op en noemde zijn bevindingen in zijn *Idioticon*. In zijn oordeel kon hij scherp zijn en nog al eens afwijken van wat anderen vonden. Marie Koopmans *"schrijft slecht dialect"*, vond hij, terwijl hij het werk van Bernhardus Krikhaar uit Geesteren *"een ware goudmijn voor het wetenschappelijk dialectonderzoek"* noemde. En terwijl Gigengack het werk van de Hengelose dichter Johannes Legtenberg *"van een sublieme schoonheid"* vond, noemde Bezoen hem een *"malloot"*, *"fanatiek-maniakaal en ijdel door onwetendheid"*.

Taal en volk van Twente

Bezoen legt in *Taal en volk van Twente* uit dat het Twents een van de Saksische dialecten is die uit een algemeen-Saksische taal zijn ontstaan, die ouder is dan het algemeen Nederlands of Duits en aan de vorming van beide heeft bijgedragen. Het Saksisch noemt hij gelijkwaardig aan het Nederlands en Duits. Alleen is, in tegenstelling tot de beide andere talen, het Saksisch nooit de taal van een eigen natiestaat geworden. Op grond van een reeks klank- en woordkaartjes komt hij tot de conclusie, dat het Twents onderverdeeld kan worden in het West-Twents, het Oost-Twents en het Noord-Oost-Twents. Het eerste noemt hij het dialect van het Reggegebied, het tweede wordt gesproken ten oosten van de lijn van Langeveen naar Haaksbergen en het derde in de omgeving van Tubbergen-Denekamp-Losser.

Hij is niet pessimistisch over het voortbestaan van het Twents: *"En een dialect als dat van Twente is toch in geen eeuw uit te roeien of alle Twentenaren zouden met stomheid geslagen moeten worden. Zo lang dat niet geschiedt, kuieren zij verder op hun eigen trant, omdat het hun gewoonte is, de buurman het niet anders*

Taal en Volk van Twente

verwacht en omdat het hun gemak dient. Zou het hun belet worden, zij zouden het onder elkaar toch blijven doen, omdat het ook een behoefte des harten, van deemoed en vertrouwelijkheid zou blijken te zijn". Het is natuurlijk wel een uitspraak uit het pre-televisie tijdperk.

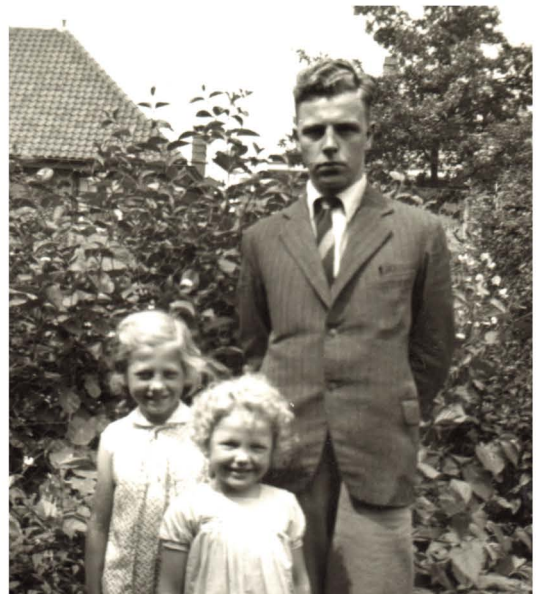
Op een genoeglijke manier doet hij van alles uit de doeken, zoals in het volgende fragment: "*Als het kind („baby" heet dat rechtevoort in "t Hollands', maar dat staat ons toch niet) in de wieg komt, heeft het ne loer onder zich liggen. Soms wordt met de „loer" ook wel bedoeld de luier, maar die heet ook vaak 'n dook: doo 't keend is effen nen dreugen dook vuur. Overigens zit het kind in 'n pak en de uitdrukking: ze hebt em in 'n pak daon, betekent hetzelfde als het Hollandse: ze hebben hem in de luren gelegd (luren is eigenlijk: luiers).*"

Je zou het een wetenschappelijk werk in kuierstijl kunnen noemen, want hij verstond de kunst wetenschappelijke vraagstukken populair uiteen te zetten. Wetenschappelijk en kritisch, maar tevens onderhoudend en humoristisch. De ironie wil dat het manuscript van "*Taal en*

volk van Twente", dat met zoveel zorg door de Jappenkampen was geloodst, bij het Nedersaksisch Instituut zoek is geraakt en tot op heden onvindbaar.

Driemaandelijks bladen

In 1949 blies Bezoen samen met zijn Drentse vriend Jan Naarding de *Driemaandelijks Bladen* nieuw leven in. Dit '*Driemaandelijks tijdschrift voor taal en volksleven in het oosten van Nederland*' werd voor het eerst uitgegeven in 1901 onder redactie van dr. J.H. Gallée en G.J. Klokman. In 1930 hield het tijdschrift op te verschijnen. Negentien jaar later zorgden Bezoen en Naarding voor een herstart. In 1955 zou het tevens het orgaan van het Nedersaksisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen worden. De laatste jaargang verscheen in 2002. Belangwekkend op dialectologisch gebied was ook de lezing die Bezoen in 1950 te Arnhem

Bezoen na de oorlog

hield tijdens de Akademiedagen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Onder de titel '*Stand en toekomst van de dialectstudie van Overijssel en Achterhoek*' pleitte hij tevens voor een leerstoel Nedersaksisch. Een van zijn stellingen was dat de belangstelling voor de Overijsselse dialecten gewekt was in de patriottentijd.

Wanink en Dumbar

Intussen was ook een andere kant van zijn wetenschappelijke persoon aan het licht gekomen: zijn kritische, vaak scherpe, soms meedogenloze houding ten opzichte van wat niet aan zijn hoge wetenschappelijke standaards beantwoordde. Daarvan werd o.a. G.H. Wanink het slachtoffer, die in 1948 zijn *Twents-Achterhoeks woordenboek benevens grammatica* had uitgebracht. In *Taal en Tongval*, jaargang 1 (1949) sprak Bezoen o.a. van een “verspeelde kans” “door slechts ter plaatse te verzamelen en [...] critiekloos om te springen met het werk zijner voorgangers.” Löwik oordeelt in zijn proefschrift ‘De Twentse beweging’ (2003) aldus: ‘Een hard judicium. Was het jaloesie de métier waardoor het ingegeven werd? Bezoen wilde immers zelf het grote woordenboek van het Twents schrijven. Of moet het geheel worden toegeschreven aan Bezoens hang naar perfectie en zijn eigen kennis van zaken?’

Hoe het wel moest, bewees hij enkele jaren later, toen hij de uitgave bezorgde van *Het Dumbar Handschrift. Idioticon van het Overijsels in het einde der achttiende eeuw samengesteld door Gerhard Dumbar – Deventer, Herman Scholten – Haaksbergen en Jan Arend de Vos van Steenwijk – Vollenhove. N.V. Uitg.-Mij. AE. E. Kluwer. Deventer, 1952. 56 pp.* Of zoals hij in het Woord vooraf verduidelijkte: “In het begin van dit jaar was ik in de gelegenheid een Overijsels woordenboekje uit te geven dat in de jaren 1778-1782 door enige leden van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden ten dienste van het toentertijd ontworpen woordenboek der Nederlandse taal werd samengesteld. De drie verzamelaars - Gerhard Dumbar, Herman Scholten en Jan Arend De Vos van Steenwijk - hebben zich van die taak op een voor die tijd deskundige en bekwame wijze gekweten.”

Koenen woordenboek

Hoezeer ook betrokken bij streektaalontwikkelingen, hij was en bleef op de eerste plaats neerlandicus. Dat blijkt niet alleen uit zijn beroep leraar Nederlands, maar ook uit zijn lexicografische werkzaamheden aan de 23e druk van het Koenen woordenboek. De herziening van dit gerenommeerde woordenboek heeft wel het meeste van zijn tijd in beslag genomen in die

naoorlogse jaren. Naarding zou het later als volgt beschrijven: ‘*Als zware last is het aanvaard, tot levenstaak echter uitgegroeid. Wat een ongedachte oefening en voorbereiding gaf het hem voor zijn Twents Woordenboek, dat reeds jaren op stapel stond.*

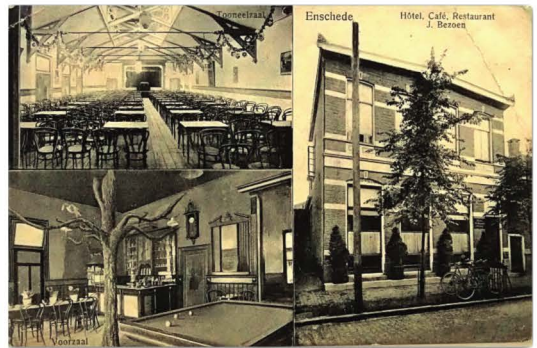
“Hij moderniseerde het woordenboek, gooide er verouderde termen uit, liet nieuwe toe. Bezoens nauwkeurig nageziene zeer sterk verbeterde 23ste druk (1952) vormt inderdaad een markant punt in de editiegeschiedenis van de Koenen.”

Intussen was hij verhuisd van Coevorden naar Amersfoort om daar les te geven aan de Rijks HBS.

De misgelopen leerstoel Nedersaksisch

Een van de belangrijkste doelstellingen van de naoorlogse streektaalbeweging in Noordoost-Nederland was een eigen leerstoel Nedersaksisch. Ook Bezoen ging mee in dit streven en uitte zich meermaals in die richting. Van lieverlee kwam hij steeds meer in beeld om dit hoogleraarschap te bekleden, tot hij tenslotte haast nog als enige kandidaat gezien werd.

Toch werd in 1953 niet Bezoen, maar de op Terschelling geboren Klaas Hanzen Heeroma (1909-1972) benoemd als eerste officiële hoogleraar in de Nedersaksische taal- en letterkunde. Deze was daarvoor hoogleraar in de Nederland-

Hotel-café-restaurant Bezoen

se taal- en letterkunde aan de Universiteit van Indonesië te Djakarta geweest, maar deze universiteit was kort daarvoor opgeheven. Over de redenen waarom Bezoen niet gekozen werd, doen verschillende theorieën de ronde. Eén daarvan zou zijn dat hij soms te scherp in zijn oordeel kon zijn en te strijdvast ingesteld. Maar ook speelde mee, dat hij een taalkundige

stroming vertegenwoordigde die als ouderwets werd gezien. Ook wilde Bezoen niet dat het Nedersaksisch Instituut een sub-instituut zou worden van Neerlandistiek. En de verzuiling kan een rol hebben gespeeld. De a-religieuze Bezoen paste niet in het straatje van de gereformeerden Van Es, Sassen en Heeroma. Hoe dit ook zij, hij ervoer het als een grote teleurstelling, maar toonde zich anderzijds een goed verliezer. Hij was niet aanwezig bij de oratie van Heeroma, maar nam hem wel op in de redactie van de Driemaandelijke Bladen.

Door trein gegrepen en gedood

(Van onze correspondent)

SOEST. — Op de onbewaakte spooroverweg aan de Peter van den Bremerweg is Zondagmiddag om 6 uur een Amersfoortse motorrijder, de 45-jarige dr H. L. Bezoen, leraar van de Amersfoortse HBS, door een elektrische trein, die om even voor zes uur uit Amersfoort was vertrokken, gegrepen en op slag gedood.

Van het 11-jarig zoontje, dat op de duo zat, werd het rechteronderbeen verbrijzeld. De knaap was echter bij kennis en verklaarde dat zijn vader eerst een elektrische trein, komende uit de richting Baarn, had laten passeren en toen hij de overweg opreed, door een andere trein was gegrepen en meegesleurd. De trein had ongeveer een kwartier vertraging.

Het zoontje is per EHBO-ziekenauto naar „De Lichtenberg” vervoerd.

Nieuw Utrechts Dagblad, 3 augustus 1953

Naarding oordeelde later: *‘Bezoen’s oordeel was eerlijk, doch onverbloemd scherp en hard, en niets en niemand ontziend priemde zijn pen, waar hij dat nodig oordeelde. Niet echter om te wonden, doch om tot vaart en voortgang aan te zetten. De traagheid en laksheid die hij meende op te merken*

inzake de gevraagde Nedersaksische leerstoel in Groningen, de weinige waardering voor zijn volkstaal waarvan dit alles, naar hij vond, getuigde, heeft hem tot bijtende uitvallen verleid. Geen wonder dus, dat de nog onverwacht snelle gang van zaken die leidde tot de benoeming van een hoogleraar, hem evenzeer heeft verbaasd als verheugd’.

Bezoen was een koloniale wereldburger en een Jappenkamp-overlever. Zelfs tegen de onschuldige vormen van zijn onconventionele gedrag werd al wat vreemd aangekeken in het (klein)burgerlijke Nederland van die tijd. Laat staan wanneer hij zich al te venijnig betoonde. Mogelijk was dit laatstgenoemde gedrag mede een uitvloeisel van zijn verblijf in de Japanse interneringskampen. Ogenschijnlijk was hij deze ongeschonden doorgekomen, maar over hoe zij werkelijk op hem hebben ingewerkt, heeft hij zich nooit uitgelaten, zoals dat het geval was bij zovelen in die tijd.

Plotselinge dood

Nog datzelfde jaar zou alles een heel andere wending nemen. In de zomer van 1953 reed hij, waarschijnlijk in gedachten verzonken, over een onbewaakte overweg in Soest. Hij liet een trein passeren, maar had geen erg in een uit de richting Amersfoort aankomende trein en deze greep hem met fatale gevolgen. Zijn oudste zoon Jan, die bij hem achter op de motor zat, overleefde het ongeluk. Bezoen werd 45 jaar oud en liet een vrouw en drie kinderen na.

Met dank aan Arend Bezoen en Goaitsen van der Vliet

Bronnen o.a.:

- Tonny Peters: Herman Bezoen (1908-1953) in: www.wieiswieinoverijssel.nl, 2014
- F.G.H. Löwik: De Twentse Beweging. Strijd voor modersproake en eigenheid. Proefschrift RUG. Groningen, 2003.
- J. Naarding: ‘In Memoriam Dr. Herman Lambertus Bezoen’, in: Driemaandelijke Bladen, 5 (1953)
- J. B. Drewes: ‘Herman Lambertus Bezoen’, in: Driemaandelijke Bladen, 5 (1953), pp. 105-117.

Gerrit Zwartenkot:

van orthodoxe klompenmaker tot radicaal anarchist

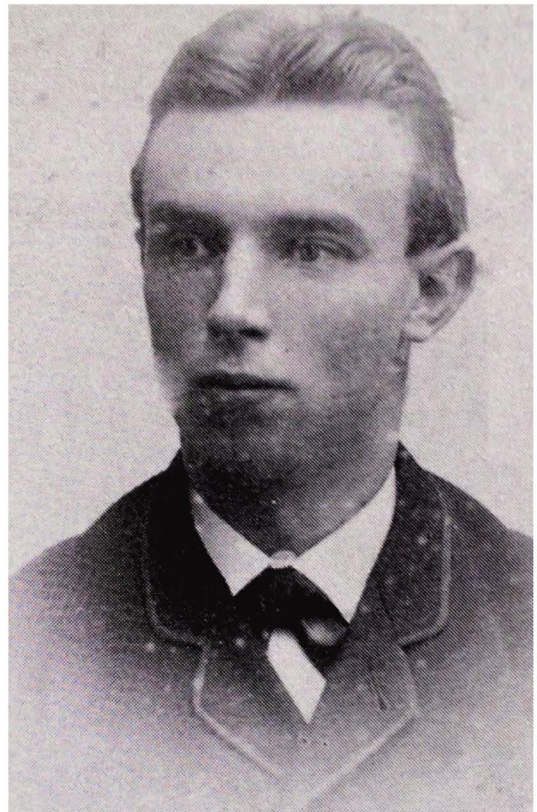
René Nijhof

Wetenschappelijke ontdekkingen betekenden in de negentiende eeuw een grote aanslag op de zekerheden van het christendom. De gedachte dat de aarde niet in zes dagen is geschapen, zoals in bijbelboek Genesis verhaald, liet velen van hun geloof vallen. Onder hen opvallend veel predikanten. Het gedachtengoed van Charles Darwin vond het eerst ingang bij de hogere klassen en verspreidde zich snel. Van veel bekende figuren weten we hoe de evolutie van hun denkbeelden zich afspeelde. Veel minder bekend is het geloofsverval in de meer bescheiden sociale milieus. Een markant voorbeeld komen we tegen in het werk van de Achterhoekse onderwijzer en publicist Hendrik Willem Heuvel (1864-1926), die opgroeide in de buurtschap Oolde bij het Gelderse Laren. De pientere boerenzoon werd in plaats van opvolger op de ouderlijke boerderij, onderwijzer. Tijdens zijn studie las Heuvel het boek *Kracht en stof* van de Duitse filosoof Ludwig Büchner (1824-1899), waarin bovennatuurlijke verklaringen voor het leven op aarde werden verworpen. Het boek stortte Heuvel in een acute geloofscrisis. Na een worsteling van enkele jaren verruilde hij de orthodoxe opvattingen van thuis voor een vrijzinnig protestantisme.

Na het overlijden van Heuvel verscheen zijn bekendste boek, *Oud-Achterhoeksch boerenleven het heele jaar rond*. Het is een poëtische beschrijving van de Achterhoekse boerensamenleving in de negentiende eeuw, in de vorm van herinneringen van Heuvel aan zijn jeugd op boerderij Blauwhand in Oolde bij Laren. De gebeurtenissen in het boek worden rond 1876 gesitueerd.

In een van de verhalen beschrijft Heuvel de ontwikkeling van zijn oudere vriend Gerrit Zwartenkot (1848-1911) van orthodox-protestant tot revolutionair socialist en anarchist. Zwartenkot komt in deze jeugdherinneringen niet voor onder zijn eigen naam maar als de klompenmaker Zwarthof. Heuvel beschrijft de kennismaking met Zwartenkot, begin jaren tachtig van de negentiende eeuw. De auteur is dan een jaar of zestien, Zwartenkot midden dertig. "Zwarthof is zeer orthodox. Hij kerkt bij fijner dominees dan die van ons. Op zoo'n boekenhangertje in zijn klompenhok ligt Bunyan's Christenreize naast den Bijbel. Maar hij leest ook gaarne gedichten; een aardige bloemlezing van Ten Kate is bij de hand. Hij hoort mij met plezier over de sterren en over de bloemen. Hij is een ongewoon man met veel belangstelling."

Uit het archief van Heuvel blijkt de ware identiteit van deze klompenmaker.

De jonge Hendrik Willem Heuvel

Geschriften en brieven maken mogelijk de ontwikkeling van de religieuze en politieke opvattingen van de twee vrienden te volgen.

Voorzijde boerderij Blauwhand in Oolde in 1914

Een ontwikkeling die hun persoonlijke relatie flink onder druk zal zetten. Van mensen uit de lagere sociale regionen in de samenleving is over het algemeen minder archiefmateriaal overgebleven. De teksten van Heuvel en de brieven van Zwartenkot zijn daarom van belang voor de vraag waarom en op welke wijze eenvoudige mensen voor het vroege socialisme kozen. Deze vraag is des te belangrijker nu het in dit geval een vrij radicale verandering betreft, van overtuigd orthodox-protestant naar revolutionair socialist en anarchist.

Klumpkeskarke

Gerrit Zwartenkot wordt op 30 september 1848 in Bredevoort geboren, als derde kind en enige zoon van de wever Hendrik Zwartenkot

en Janna Arnolda Kappers. Hij heeft twee oudere zusters, Hendrika (1841) en Berendina (1844). Het gezin staat in het bevolkingsregister de ene keer te boek als Nederlands Hervormd, de andere keer als gereformeerd. In het bevolkingsregister wordt de kerkelijke gezindte van Gerrit Zwartenkot meestal aangeduid als Nederlands Hervormd. Maar in zowel Bredevoort als Laren beweegt hij zich duidelijk in een orthodox-protestants milieu en in de kring van de klumpkeskarke, van de Afscheidenen. Als Gerrit drie jaar oud is overlijdt zijn moeder op 32-jarige leeftijd. Zijn vader hertrouwt binnen een paar maanden met Gezina Berendina Kappers. Zij is geen naast familielid van de eerste echtgenote van Hendrik Zwartenkot. Bij zijn tweede huwelijk overlegt Hendrik Zwartenkot een bewijs van

onvermogen om de huwelijkskosten te betalen.

Gerrit is tien als ook zijn vader - 44 jaar oud - sterft. Aan zijn minderjarige kinderen laat vader Hendrik het eigendom na van de woning in Bredevoort en een stuk grond van tien roeden en vijftig ellen in het Bredevoortse Broek.

Bij het overlijden van zijn vader wordt de stiefmoeder voogdes over de kinderen. Gerrit Zwartenkot is jong wees, krijgt enkele jaren gebrekkig onderwijs en moet al vroeg werken. Hij werkt in een nomadenbestaan op tal van plaatsen als knecht en leert klompen maken.

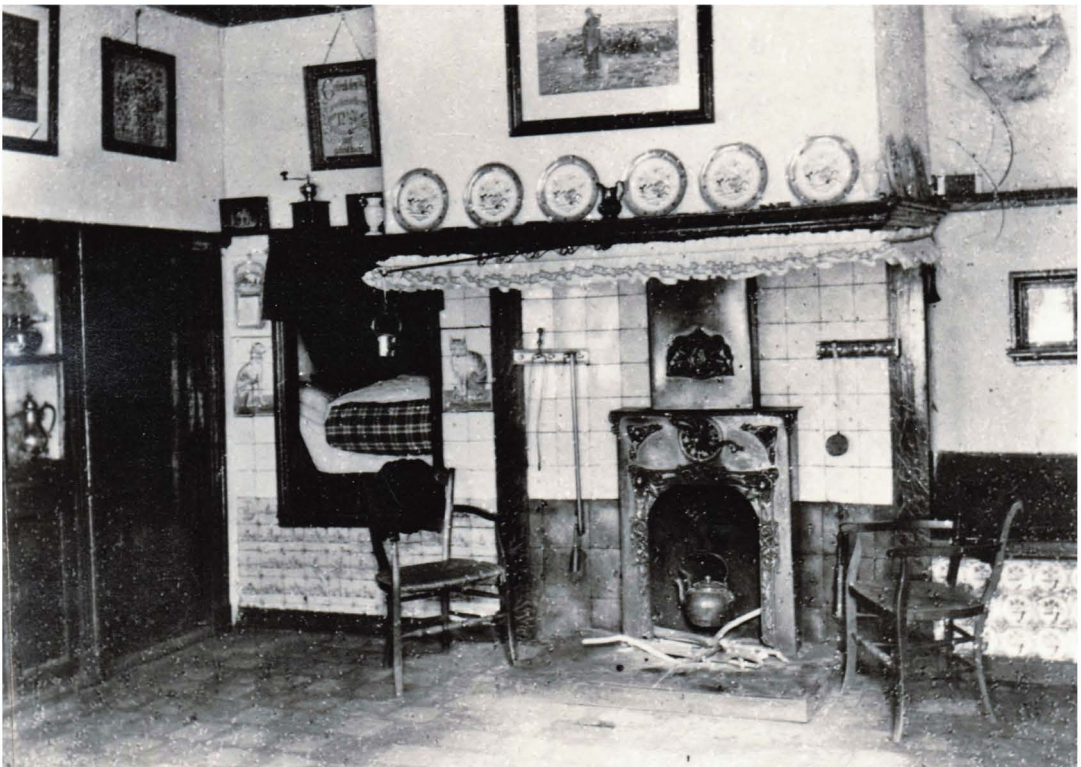
In het najaar van 1878 vertrekt Zwartenkot, dertig jaar oud, uit zijn vertrouwde omgeving. Als klompenmaker kan hij aan de slag in het protestantse weeshuis dat door Johannes van 't Lindenhout in Neerbosch bij Nijmegen is gesticht. Loon: drie gulden per week plus kost en inwoning. Bijbelverkoper en evangelist Van

't Lindenhout wordt later bekend als de vader van 20.000 kinderen.

Na de winter keert Zwartenkot terug naar de Achterhoek waar hij uiteindelijk in een oude schuur bij rietdekker Nijkamp in Oolde een klompenmakershok inricht. In de werkplaats leert dertiger Gerrit Zwartenkot de zestienjarige Hendrik Willem Heuvel kennen. De leergierige Heuvel was bezig met zijn onderwijsexamen. Hij las veel, ook boeken die niet nodig waren voor zijn examens. Bij de intelligente Zwartenkot, die vanwege zijn afkomst nooit had kunnen studeren, raakte hij een gevoelige snaar. Tussen de twee ontwikkelde zich een zielsverwantschap.

Twijfel

De vraag is of Heuvel zich gerealiseerd heeft wat het effect was van hun gesprekken op de opvattingen van zijn vriend. Misschien wilde de jonge Heuvel in een puberale neiging de religieuze opvattingen van zijn vriend

Keuken Blauwhand in Oolde

Stal Blauwhand in Oolde

Zwartenkot op de korrel nemen. Niet uit te sluiten valt dat bij de klompenmaker zijn eigen geloofstwijfel begint baan te breken.

In de brief van 16 augustus 1883 aan Heuvel noemt Zwartenkot zich twijfelaar, heen en weer geslingerd tussen hoop en vrees, geloof en twijfel, geloof en wetenschap. "Wetenschap en christendom zijn in onzen tijd twee sterke, elkander vijandige machten, welke elkander bekampen op leven en dood. Het zijn twee sterke stroomingen, welke met donderend geweld tegen elkander inbruisen en tusschen die twee stroomingen in, staan wij beiden als zwakke bewegelijke rietjes; onophoudelijk worden wij geschokt en geslingerd, dán naar den eenen, en dán weer naar den anderen kant overbuigend. 't Is een geweldig afmattenden strijd in ons binnenste, welke de zenuwsfeer geweldig schokt en

ondermijnd. En wat zal het einde zijn van dezen strijd?"

En over de mensen in Bredevoort: "Bij veel menschen hier heerscht zulk een farrizeeuwsche regtzinnigheid, dat men er waarlijk wel een beetje met heen moet doen, wil men niet geheel uitgestooten worden, en voor ketter verklaard. Maar toch als het er op aan komt niet gehuicheld! Hun gevraagd wat is waarheid? Hebt gij ze in pacht?"

Deze brieven werden geschreven omdat Zwartenkot na zijn verblijf in Oolde op 20 juni 1883 weer naar Bredevoort vertrekt. Heuvel zoekt hem in het stadje op. In 1885 keert Zwartenkot terug naar Oolde. Heuvel bespeurt een grote, voor hem onverwachte verandering bij zijn vriend: "Mijn vriend was in zijn afzijn heel veranderd. Vroom was hij

niet meer, hij begon op de ‘fijnen’ te smalen, twijfelde aan God en een hogere wereld en eindigde met niets meer te geloven. Zijn aspiraties gingen nu een heel andere kant uit. In die tijd begon Domela Nieuwenhuis met een paar anderen de roode vaan van het socialisme op te steken. Heftig en bitter trok hij in Recht voor Allen tegen de verrotte maatschappij en de uitbuitende kapitalisten te velde. Bij Zwartenkot, die een ontevreden natuur had, vond die taal weerklank. Hij schreef brieven aan Domela Nieuwenhuis en deze antwoorde in gloeiende opwindende regelen om den ‘broeder daar verre’ op te wekken tot den heiligen oorlog.”

Geloofscrisis

De schok bij Heuvel over de veranderde opvattingen van zijn vriend heeft misschien ook met zijn eigen geloofscrisis te maken die werd veroorzaakt door het lezen van Kracht en stof van Ludwig Büchner. Zelf schrijft hij daarover:

“Door al dat lezen, denken en zoeken waren mijn ogen opengegaan. Ik zette een vraagteken bij veel, wat voor vader en moeder onschendbare waarheid was. Maar vol geestdrift nam ik kennis van de uitkomsten der wetenschap. Bij dat licht zou ik meer van Gods heerlijkheid zien. Maar wee mij! Dat licht zou mij, als de mug aan de kaarsvlam, de vleugels schroeien.”

Na deze geloofscrisis evolueerden zijn opvattingen tot een vrijzinnig protestantisme dat wetenschappelijke inzichten met geloofswaarheden probeerde te verenigen. Bij de verwijdering van zijn vriend, die vanaf 1885 optrad, speelde misschien wel de angst mee dat zijn vriend, die zijn geloof volledig had afgezworen, hem in zijn ongelooft zou meesleuren.

Behalve de religieuze ontreddering van Heuvel zelf heeft ook Zwartenkot's keuze voor het socialisme hem geschokt. Het opkomende socialisme staat in die dagen in een scherpe tegenstelling met de heersende liberale richting. Het socialisme is vooral gebaseerd op de wetenschappelijke theorieën van de Duitse

filosoof Karl Marx (1818-1883) die onder andere leert dat een einde aan de voor het proletariaat onrechtvaardige productieverhoudingen zal komen door een gewelddadige revolutie. Tijdens deze plotselinge omwenteling zal het proletariaat de macht grijpen en de private eigendom afschaffen en daar gemeenschappelijk eigendom voor in de plaats stellen.

In de liberale samenleving, die in de negentiende eeuw was ontstaan, heeft de private eigendom een bijna heilige, onaantastbare positie verworven. De socialistische ideeën over een revolutie en collectivisering van de eigendom jagen de gezeten burgers met eigen bezit een hevige schrik aan. De Franse Revolutie en de revoluties in Europa van 1830 en 1848 liggen op dat moment nog vers in het collectieve geheugen.

Tussen Heuvel en Zwartenkot bestaat maatschappelijk gezien een verschil in achtergrond. Zwartenkot schrijft in 1883 dat verschil in rang en stand hun vriendschap niet kan uitdoven. Zwartenkot duidt daarmee aan dat er, in de omgeving waarin zij verkeren, een verschil in de achtergrond van Heuvel en die van hemzelf bestaat. Heuvel is namelijk de zoon van een boer met eigen bezit en als zodanig voelt hij niets voor de collectivisering van de eigendom zoals het socialisme dat voorstaat. Bovendien is hij ook te vreedzaam ingesteld om voor een gewelddadige revolutie te voelen en staat hij meer een geleidelijke ontwikkeling van de samenleving voor. Politiek gezien kan Heuvel worden geduid als een vooruitstrevende liberaal.

Zwartenkot heeft daarentegen een veel armoediger achtergrond. Het is opvallend dat Heuvel weinig oog heeft voor het feit dat de sociaaleconomische achtergrond van zijn vriend, zijn gebrek aan een maatschappelijk perspectief hem misschien wel mede naar het opkomende socialisme dreef. Heuvel probeert de verandering in opvattingen van Zwartenkot vooral psychologisch te verklaren door te wijzen op zijn ontevreden natuur. De overgang van Zwartenkot naar het socialisme kan, afgezien van deze sociaaleconomische en psychologische factoren, misschien

ook wel mede bevorderd zijn door bepaalde religieuze trekjes die de grote voorman van deze politieke stroming in Nederland bewust in zijn optreden vlecht. Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) is een voormalige lutherse predikant met een messiaanse uitstraling. Hij vlecht Bijbelteksten door zijn toespraken, draagt lang haar en een baard en hij heeft voor de uitgebuide arbeidersmassa een profetische uitstraling. In plaats van een hemel later belooft hij de arbeidersmassa een hemel hier en nu. Voor Zwartenkot is de overgang van het orthodoxe christendom naar het socialisme van Domela Nieuwenhuis dan ook misschien niet zo heel groot geweest. Heuvel brengt dit later op de volgende wijze onder woorden:

“Oprecht en met waarachtig meegevoel hing hij het nieuwe geloof aan, even ernstig als lang geleden de orthodoxe leerstellingen. Hij verwachtte niet meer de blinkende Godsstad aan gene zijde, maar wilde nu hier op aarde een Nieuw-Jeruzalem van ware broederschap helpen grondvesten.”

Evenals bijvoorbeeld Gerrit Bennink uit Hengelo (Ov.) is Zwartenkot waarschijnlijk in contact gekomen met de landelijk bekende Domela Nieuwenhuis door hem een brief te schrijven.

Het is de vraag wat de exacte rol van Heuvel is geweest bij de veranderde opvattingen. Volgens Zwartenkot heeft Heuvel bij hem de zucht naar kennis gewekt. Het is veelzeggend dat hij in dit verband de naam van Multatuli noemt. Multatuli, op dat moment de beroemdste auteur van Nederland, is zelf geen socialist maar voor velen binnen het socialisme wel een wegbereider, onder andere door zijn furieuze aanvallen op de christelijke kerken. Domela Nieuwenhuis noemt Multatuli een zaaier die uitging om te zaaien, iemand die de grond rijp maakte voor verdere bewerking. Ook Heuvel leert Multatuli kennen. Hij is aan de ene kant bang voor deze auteur die hem echter ook fascineert, betoverd als hij is door zijn genialiteit.

Deze fascinatie brengt hij over op Zwartenkot en hij leent hem ook boeken van Multatuli uit. In zijn brieven aan Heuvel citeert Zwartenkot Multatuli veelvuldig. Het is natuurlijk de

vraag of de verandering in de opvattingen van Zwartenkot zonder de invloed van Heuvel toch niet zou zijn opgetreden en ook of Heuvel helemaal heeft overzien wat het effect van zijn optreden op Zwartenkot is geweest. Als we Zwartenkot echter op zijn woord moeten geloven dan zouden we in Bijbelse termen misschien wel kunnen zeggen dat Heuvel hem de vrucht van de boom van de kennis te eten heeft gegeven. Om deze vergelijking te vervolgen: beiden worden door het eten van de vrucht van de boom van de kennis uit het paradijs verdreven. Maar hoe is die verdrijving uit het paradijs nu eigenlijk in zijn werk gegaan?

De bekering tot het socialisme maakt Zwartenkot niet populair in Laren en dit zal hem eenzaam hebben gemaakt. In zijn orthodoxe tijd zijn de verwachtingen over een meisje en het huwelijk waarschijnlijk zo hoog gespannen dat het kennelijk niet tot een relatie komt. Het socialisme leert Zwartenkot echter dat hij zijn heil niet in een ander leven moet zoeken maar in het hier en nu. Vrij spoedig na zijn terugkomst in Oolde krijgt hij verkering met de dochter van een dagloner, Jaantje Wilgenhof. Op 12 augustus 1887 trouwen ze met elkaar, zij is dan 25, hij 38 jaar oud. Op het moment van het huwelijk is Jaantje al zwanger. Hun zoontje Jan Hendrik wordt op 24 december 1887 geboren. Ze wonen een tijdlang naast de school in Laren. Heuvel is op dat moment onderwijzer aan die school en ze spreken elkaar af en toe ‘maar de oude hartelijkheid was weg’.

Naar Twente

Na enkele jaren verhuist Zwartenkot met zijn gezin naar Twente. Eerst wonen ze daar naast een varkensslager die aan de drank is.

Wellicht is daar zijn latere sympathie voor het vegetarisme ontstaan. Vervolgens wonen ze een aantal jaren in een bouwvallig huisje in de voormalige buurtschap Broekheurne (thans Enschede) om tenslotte in Almelo terecht te komen. Na acht jaar armoede en ontbering krijgt hij een ongeluk aan zijn hand waardoor hij geen klompen meer kan maken.

Noodgedwongen schakelt hij dan over op de

Ten slotte wil ik nog de opmerking maken, dat de schrijver van het artikel «Welk gevaar?» m. i. een zonderlinge opvatting heeft van de wijze waarop men zich voorbereidt op den grooten strijd die gestreden zal moeten worden ter bereiking van ons doel, nl. door maar te wachten. Zou het niet meer overeenkomstig de waarheid zijn, dat men zich voorbereidt tot dien strijd niet door te wachten, maar door zoo als ik in het laatste gedeelte van mijn artikel schreef, steeds en ten **allen** tijde propaganda te maken **voor** ons beginsel, en de arbeiders in massa te vergaderen onder de roode vaam, dus door de gelederen van het vrijheidsleger te versterken? En waarin bestaat nu dat propagandamaken **voor** ons beginsel anders dan in het ontwikkelen der arbeiders? Mogen dan **allen** die het wel meenen met de verdrukte klasse, eendrachtig samenwerken om met alle ons ten dienste staande middelen het proletariaat **voor** te bereiden op dien grooten strijd, want het kan niet te vaak herhaald worden, alleen daardoor is **voor** het proletariaat verlossing mogelijk uit de boeien der slavernij.

Leve de sociale revolutie!

G. **ZWARTENKOT.**

Hengelo, 23 Dec. '90.

P.S. Mijn artikel in no. 237 schijnt door veel lezers van *R. v. A.* verkeerd begrepen te zijn. Ik moet dan ook erkennen dat de gedachten daarin neergelegd niet duidelijk genoeg in woorden werden omschreven. Dit nu is iemand als mij, die zoo weinig onderwijs heeft genoten die niet eens alle klassen van ons gebrekkig lager onderwijs doorloopen heeft, niet zoo kwalijk te nemen; maar daar zulks de meeste lezers van *R. v. A.* niet kunnen weten, zoo verzoek ik de redactie van *R. v. A.* vriendelijk dit stuk zoo spoedig mogelijk te willen plaatsen; om den verkeerden indruk die mijn artikel in no. 237 op vele lezers van *R. v. A.* gemaakt heeft weg te nemen. Bovendien meen ik dat er in dit schrijven wel eenige nuttige wenken **voor** de S.-D. partij voorkomen. Mocht ik hierin dwalen dan zal het mij aangenaam zijn door anderen daarvan te worden overtuigd.

Na sociale groeten, uw medestrijder

G. **ZWARTENKOT.**

Amelo 30/1 1911.

Waarde Vriend Heuvel. Ik neem de vrijheid u eens te
 Schrijven, in de hoop u daardoor niet onaangenaam te
 verrassen. menigmaal heb ik mijzelf afgevraagd, waar
 zou toch die H.W. Heuvel ergens uitkijken! als ik
 het wist zou ik grooten lust gevoelen hem eens te beschrijven,
 en ik zag mij in gedachten weer verplaatst in een oude schuur
 achter het huis van Wijlen den Heer Nijkamp, Bolal Lucca
 Gelderland; achten een planken schot omring van houtblokken
 en klompenmakersgereedschap; en in mijn verbeelding zag
 ik Haronds in schemerdonker een jongeling komen aanstappen
 en een gesprek met mij aanknoopen; die jongeling waakt gij.
 ik dwaalde weer met u door heide en dennebosschen, wist ik
 snel u over godsdienst en bijbelteksten en, gij verhaalde
 mij van mooie boeken, dichters, kunstenaars, natuurwetenschap,
 en ten slotte bragt u mij boeken; werken van multatules
 gedichten en, tot eindelijk de sluimerende liefd voor het schoone
 en goede in mij ontwaakte, en de banden van stielorthodoxie
 werden verbroken. maar de oogenblikken waaraan ik zoo
 menigmaal met vreugde en weemoed heb teruggeklacht
 zijn lang zeer lang voorbij, en mocht ik mij nu maar voortten
 met de woorden van Campshuizen; Slechts één lichtstraal
 blijft ons gloren, 't uwe... heilige Herinnering.
 dat duurde zoo veel jaren konde dat ik wist waar dien
 vriend mijner jeugd gebleven was, tot op eens als bij toeval

Brief Gerrit Zwartenkot aan Hendrik Heuvel

handel in fruit die hem tot een zekere welstand brengt. Hij heeft een ruime winkel in vis, fruit, groente en suikerwerken, waarin ook zijn zoon werkt. Ook bezit hij een flink woonhuis zodat hij kan zeggen 'de dagen onzer ellende zijn gelukkig voorbij'. Wel is in 1903 een dochtertje geboren dat maar enkele maanden oud wordt. Zwartenkot heeft in Twente een zeker idealisme behouden, al is de richting heel anders dan vroeger. In 1908 is Gerrit Zwartenkot te vinden op de ledenlijst van de Nederlandse Vegetariërsbond. Ook is hij, net als veel andere socialisten geheel-onthouder. Dit heeft hij op latere leeftijd dan nog wel gemeen met Heuvel die, vanwege de ellende die hij in Borculo op sociaal gebied tegenkomt, een principieel drankbestrijder is geworden.

Zwartenkot schrijft daarover Heuvel:

"Het verblijde mij, uit uw brief te vernemen dat U een geheelonthoudersvereniging ten uwent hebt opgericht. Waarlijk dat is een zeer nuttig en noodzakelijk werk. Vreeselijk zijn de verwoestingen welke koning alkohol overal, maar vooral hier in Twente onder de fabrieksbevolking aanricht. En het treurigste van de zaak is, dat de kinderen moeten boeten voor de zonden hunner ouders." Voor zijn politieke overtuigingen blijft Zwartenkot trouw aan de lijn van Domela Nieuwenhuis. Een passage uit zijn ingezonden brief in het socialistische blad *Recht voor Allen*:

"Arbeiders! nogmaals roep ik u toe: wacht u voor de bedriegers! onder den schijn u te willen bevrijden trachten ze uw slavenboeien nog knellender te maken; zelf moet ge u helpen; zelf moet ge u bevrijden; zélf moet ge uw slavenjuk verbreken; volgens mijn bescheiden meening bestaat er voor de arbeiderspartij nog een ander gevaar waarop ik wil wijzen; een groot gedeelte der arbeiderspartij begint druk aan parlementarisme te doen; vooral in Duitschland kunnen wij dat verschijnsel duidelijk waarnemen. Naar mijn meening is dit ook een gevaarlijke klip, waarop het schip onzer redding zou kunnen te pletter slaan; in elk geval zullen wij er veel kostbaren tijd noodeloos mee vermorsen, daar het in elk geval uiterst langzaam tot het gewenschte doel zal voeren."

Binnen de eerste socialistische partij van Nederland, de Sociaal-Democratische Bond van Domela Nieuwenhuis, ontstaat aan het begin van de negentiger jaren van de negentiende eeuw een splitsing tussen twee elkaar bestrijdende vleugels. De ene vleugel zoekt verbeteringen van het lot van de arbeidersklasse langs parlementaire weg en de andere vleugel kiest de revolutionaire weg, de gewelddadige omverwerping van de bestaande klassensamenleving. In 1894 leidt dit tot een definitieve splitsing. De parlementaire vleugel, onder leiding van Pieter Jelles Troelstra, gaat verder als Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Zwartenkot kiest, in navolging van Domela Nieuwenhuis, voor de revolutionaire vleugel.

Anarchisme

Als Domela Nieuwenhuis na het uittreden van de parlementaire vleugel evolueert naar het anarchisme volgt Zwartenkot hem. Het anarchisme heeft in die dagen geen goede naam. Een kleine minderheid van de anarchisten kiest namelijk voor wat bekend staat als de 'propaganda van de daad', een door de Italiaanse anarchist Carlo Cafiero bedachte leuze. Cafiero gaat er daarbij van uit dat de revolutie zal worden ontketend door het plegen van aanslagen op vertegenwoordigers van de leidende klasse. Gedurende tientallen jaren is Europa daardoor in de greep van terroristische aanslagen. Bekende slachtoffers van anarchistische aanslagen zijn president Sadi Carnot van Frankrijk (1894), keizerin Elisabeth van Oostenrijk-Hongarije (1898), koning Umberto I van Italië (1900), president William McKinley van de Verenigde Staten (1901) en koning Carlos I van Portugal en zijn zoon kroonprins Louis Philippe (beiden in 1908).

Deze methoden worden echter door de meeste anarchisten, waaronder ook Zwartenkot, niet goedgekeurd. Tegenover Heuvel schrijft hij aan het eind van zijn leven dat hij teleurgesteld is. "Fanatiek ben ik op geen enkel gebied. Tevredenheid met het onrecht dat overal in onze samenleving heerscht, is volgens mijne meening de grootste ondeugd

die er bestaat. Dat er klassebelangen bestaan is niet te ontkennen en dat maakt een klassenstrijd noodzakelijk. Vroeger was ik een vurig aanhanger van de anarchie maar heb, door de ervaring geleerd, een groot deel van mijn vertrouwen in de toekomst van het socialisme verloren. Ik geloof dat het met het socialisme zal gaan als met het christendom. Het zal fiasco lijden, verburgeren, en zich langzamerhand aan de bestaande toestanden aanpassen.” Dat ook hijzelf aan het verburgeren is kan misschien blijken uit het feit dat hij in 1907, als hij dus al winkelier is, zich in Almelo aansluit bij een coöperatieve vereniging voor het bouwen van een eigen woning en daarvoor 100 gulden op tafel legt. Het ideaal van het anarchisme blijft hem echter aanspreken: “Het anarchisme is een schoon ideaal. Of het bereikbaar is, is een andere vraag. Verbeeld U, een samenleving van de menschen onderling als broeders en zusters, met gelijke rechten en plichten, vrij van dwang en heerschappij van den eenen mensch over den ander. Geen oorlog of broedermoord meer.” Het christendom heeft voor hem afgedaan: “Wat het geloof in God en Godsdienst betreft. Tot mijn leedwezen moet ik bekennen dat het mij onmogelijk is te gelooven in het bestaan van een liefderijk en rechtvaardig opperwezen. Alles wat ik rondom mij gadesla vloekt tegen zulk geloof.”

Het laatste contact

De vrienden hebben vele jaren geen contact. Dan komt hij opeens in een krant de naam van Heuvel tegen. “Menigmaal heb ik mijzelf afgevraagd waar zou toch die H.W. Heuvel ergens uithangen? (...) Dat duurde zoo vele jaren zonder ik wist waar dien vriend mijner jeugd gebleven was, tot op eens als bij toeval vind ik in eene Courant, in de rubriek ‘boek-beoordeeling’, uw naam en woonplaats vermeld. Er was sprake van een boek dat u had geschreven handelende over de zeden en gewoonten van de bewoners ten platten lande van Gelderland Achterhoek.”

In 1909 verschijnt bij de uitgeverij Thieme in Zutphen het door Heuvel geschreven boek *Volksgeloof en volksleven*. Het is een

beschrijving van het leven en de opvattingen van de boerenbevolking met een bijzondere nadruk op de Achterhoek. Naar aanleiding van de vermelding van dit boek in de krant komt een nieuwe correspondentie tussen de vrienden op gang. We danken er drie brieven van Zwartenkot aan Heuvel aan, alle drie daterend uit 1911. Ondanks het verschil in opvattingen tussen de vrienden is de toon hartelijk en begripvol. De laatste brief is van 21 augustus 1911.

Zwartenkot eindigt zijn laatste brief met een gedicht van De Genestet:

“Onder weemoed strijd en hope, gaat het leven ras voorbij, tot het raadsel zich hier ontknoopt, wat ons korte leven zij. U moet mij maar eens spoedig terug schrijven, want een brief van u is mij altijd zeer aangenaam. En of we van meening verschillen, en of u mij op mijn fouten wijst, ik heb er u even lief om. Wij zijn allen nog wel en hoop zulks ook van u en uw huisgenooten. Hartelijk gegroet G Zwartenkot.”

Het zijn de laatste woorden van Zwartenkot aan zijn vriend. Woorden van een tragisch mens, die al zijn zekerheden tussen zijn vingers heeft zien wegglijpen en eenzaam is geworden. Heuvel begrijpt later dat zijn vriend op 11 december 1911 op 63-jarige leeftijd is overleden. Zijn vrouw Jaantje Wilgenhof overleeft hem dertig jaar en overlijdt op 20 februari 1941 in Almelo op 78-jarige leeftijd.

Een uitgebreidere versie van dit artikel is met bronvermelding te lezen in de Bijdragen en Mededelingen Gelre, Historisch Jaarboek voor Gelderland 2022, p. 121-143.

Schatbewaarder

Beste lezers,

Het afgelopen jaar heb ik in 't Inschrien mijn bijdrage vooral gebruikt om u als lezer mee te nemen in beschouwingen op onze huidige samenleving. Deze editie wil ik u echter nader informeren over ontwikkelingen in en rondom onze vereniging. Laat ik beginnen met onze website. De afgelopen maanden is de website gemoderniseerd. Mocht u onze site overigens nog niet hebben bezocht dan wil ik u graag uitnodigen dat te doen. Het geeft een goede indruk van de wijze waarop we ons inzetten voor het behoud van het Twentse Erfgoed. De modernisering van de website uit zich niet in een gewijzigd uiterlijk, maar wel in de techniek. Omdat we een nieuwe hostingpartij hebben, kunnen we onze website makkelijker uitbreiden, beschikken we over de meest actuele programmeertaal en is de inhoud van de site eenvoudiger aan te passen. Niet onbelangrijk: de site is nu ook veiliger. Govert Wondergem heeft ons hierbij fantastisch geholpen. We zijn hem daarvoor bijzonder dankbaar. De kosten voor deze noodzakelijke veranderingen kunnen we dankzij een tweetal sponsors financieren.

Over financiën gesproken. In de laatste jaarvergadering van onze vereniging heeft onze penningmeester bij de aanwezige leden geïnformeerd naar hun mening over een geringe verhoging van de lidmaatschapsbijdrage. De leden hebben het bestuur verzocht om met een voorstel tijdens de volgende jaarvergadering te komen. In de jaarrekeningen en begrotingen ziet u de noodzaak voor de verhoging. Het is de bedoeling om in de tweede helft van 2023 de betreffende vergadering te organiseren. Zodra we de precieze datum en locatie hebben dan berichten we u, maar ik kan al wel verklappen dat het zeer waarschijnlijk ergens in Haaksbergen is. Overigens hebben we naar aanleiding van verschillende oproepen voor een extra financiële bijdrage diverse giften mogen ontvangen.

Daarvoor hartelijk dank.

Nieuws van Patrick uit
Oudheidkamer Twente

Een ander onderwerp waar ik u graag kort over wil informeren betreft de overeenkomsten die de Oudheidkamer heeft. Om onze collectie voor een breed publiek zichtbaar te maken en voor de toekomst te bewaren hebben we in het verleden als Vereniging Oudheidkamer Twente met diverse organisaties overeenkomsten (o.a. bruikleen en erfpacht) gesloten. In verschillende musea zijn delen van onze collectie te zien en Stichting Landschap Overijssel beheert voor ons een viertal grondgebieden met een (pre-)historische waarde. Met Landschap Overijssel zijn we al een tijdje in gesprek om tot een nieuwe erfpachtovereenkomst te komen. Dit jaar moet dat proces afgerond zijn. Daarnaast zijn we onlangs gestart met het actualiseren van de bruikleenovereenkomsten. Dit proces vraagt veel tijd en geduld. Als bestuur blijven we ons inzetten voor een bloeiende en krachtige vereniging als schatbewaarder van het Twentse Erfgoed.

Tot slot wil ik u nogmaals vragen om indien mogelijk de Vereniging Oudheidkamer Twente een extra financiële bijdrage te geven. We zijn voor bijna honderd procent afhankelijk van het lidmaatschapsgeld en een extra bijdrage van u stelt ons in staat om onze rol als "schatbewaarder" van het cultureel erfgoed van Twente te blijven vervullen. Ons bankrekeningnummer is NL41 RABO 0129 5763 79. Alvast bedankt.

Good goan!

Nieuw in de boekenkast

Marcel Mentink

De Tweede Wereldoorlog is voor schrijvers een onuitputbare bron. Bornerbroek ligt onder de loep, een voetbalheld en de in Hengelo begonnen April-Meistaking. Wim Visscher graaft nog dieper en neemt de lezer mee naar de Slag bij Ane (1227).

Erik Dijkstra en Hans Morssinkhof: Staken op leven en dood

Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 2023 | ISBN 97890290 9782 6 | 256 pag. | € 22,99

In april 2023 was het tachtig jaar geleden dat in Hengelo de April-Meistakingen tegen de Duitse bezetter begonnen, om zich als een lopend vuurtje door heel Nederland te verspreiden. In dit boek staat deze relatief onbekende geschiedenis opgetekend, aangevuld met persoonlijke verhalen van nabestaanden en bijzonder archiefmateriaal. De reactie van de burgers op het bevel tot dwangarbeid was ongehoord. Aangemoedigd door de telefonistes van de Stork-machinefabriek in Hengelo ging een oproep om te staken door het land. Honderdduizenden legden het werk neer. Het was de grootste staking ooit in Nederland, zelfs de grootste staking in het door Duitsland bezette Europa. De opstand werd bloedig neergeslagen: er vielen tweehonderd doden en honderden mensen werden naar strafkampen gedeporteerd.

Frank Krake: De verzetsman en de voetbalheld. Een waargebeurd oorlogsverhaal

Hengelo: Achtbaan, 2023 | 9789 0824 7646 0 | 96 pag. | € 14,95

De verzetsman en de voetbalheld is een logisch vervolg op de bestseller 'De grootste bankoverval aller tijden'. Tijdens zijn research voor dat boek stuitte de auteur op spectaculaire documenten, die bij nader onderzoek een verhaal opleverden dat bijna te onwaarschijnlijk was om waar te zijn. Het paste niet in zijn boek over de bankoverval, maar intrigeerde hem zodanig dat hij besloot er een zelfstandig boek over te schrijven. Een geschiedenis op het kruisvlak van voetbal en oorlog waarbij de vraag wordt opgeroepen wie nu de echte held is. Zoals gebruikelijk bij de boeken van Krake wordt het verhaal vergezeld door tal van historische foto's, die het verleden verrassend dichtbij brengen.

Historische Kring Bornerbroek: Bornerbroek tijdens de Tweede Wereldoorlog

Bornerbroek: Historische Kring Bornerbroek, 2022 | 200 pag. | € 27,50

Onderwerpen die in dit forse en rijk geïllustreerde boek aan de orde komen zijn bij voorbeeld de mobilisatie van dorpsgenoten, slachtoffers in het dorp, neergestorte vliegtuigen rondom het dorp, de V1 installatie bij Platenkamp en de gevolgen bij mislukte lanceringen, een tot levenslang veroordeelde dorpsbewoner, de invloed op school, kerk en zuivelfabriek. De heftigste periode voor het dorp waren de laatste dagen voor de bevrijding. Gevechten rondom het kanaal hebben meer dan dertig boerderijen in de as gelegd. Daarnaast is er aandacht voor de dorpsbewoners die na de oorlog in Nederlands-Indië vochten.

Jeroen Terlingen: De heks van Delden

Soest, Boekscout, 2023 | 978-94-646-8509-1 | 176 pag. | € 21,50

Roman over Hendrika Hofhuis. Op 16 maart 1823 zette Hendrikje Hofhuis Delden op stelten. Hoewel de laatste heksenverbranding in Nederland al weer anderhalve eeuw geleden was, onderging zij op een zondagmiddag een waterproef in de Twickelervaart. De boerin, moeder van acht kinderen, werd ervan verdacht een buurvrouw te hebben behekst. Verdrong ze, dan kreeg ze een christelijke begrafenis. Bleef ze drijven, dan was ze een partner van de duivel en wachtte haar een afschuwelijk lot. Hoe kon de streng protestantse gemeenschap waartoe zij behoorde zich verlustigen aan het barbaarse evenement? Waarom grepen de lokale autoriteiten niet in? Wat was de rol van Marie Cornélie, gravin van Wassenaer Obdam, die vanuit Twickel de scepter zwaaide over heel Delden en omstreken?

Niek van den Raad: Oldenzaal in beeld en taal
Rotterdam: Mijnbestseller B.V., 2022 | ISBN 9789 4036 7390 5 | 70 pag. | € 17,25

De auteur, in februari 2021 van Haarlem naar Oldenzaal verhuisd, ontdekte bij het verkennen van de stad dat er veel kunstwerken in de openbare ruimte staan. Aangezien gedichten schrijven bij kunst een van zijn passies is, kwam hij op het idee om bij een aantal van die werken gedichten te schrijven. Uiteindelijk zijn dat er 31 geworden, waarbij zijn insteek was: wat roept het beeld op aan associaties, daar woorden bij vinden en die verwerken in een gedicht.

Wim Visscher: De Slag bij Ane 1227, een slag, een veld en een klooster

Gramsbergen: Vechtdal Museum, 2022 | 235 pag. | € 20 euro

De slag tussen het voor die tijd moderne ridderleger van de Utrechtse bisschop Otto II van Lippe en een eenvoudig boerenlegertje onder leiding van Rudolph van Coevorden was één van de meest indrukwekkende gebeurtenissen uit de vaderlandse geschiedenis. Bij de Drenten, maar ook voor grote delen van Noordost Nederland, ging het om het winnen van hun vrijheid en hun zelfstandigheid.

Ronald van de Vate: Hart voor glas

Nijkerk: Nabij Producties, 2022 | ISBN: 9789 4920 5595 8 | 108 pag. | € 20,00

Toen Haanstra een bedrijfsfilm voor een glasfabriek moest maken, zag hij direct dat er meer in zat. Het resultaat was de Oscar-winnende film "Glas". Dit boek neemt u mee terug naar het jaar 1957 en beschrijft tot maart 1963 in chronologische volgorde het succesverhaal van 'Glas', Haanstra's (film)activiteiten en enkele bijzondere gebeurtenissen in deze periode.

Eddy van der Ley: Kim Kötter - Niet het mooiste meisje van de klas

Amsterdam: True colors publisher, 2021 | ISBN: 9789083107738 | 232 pag. | € 29,95

Een boek over deze Twentse deerne die zich vroeger lelijk vond en werd gepest, maar het schopte tot de Nederlandse Miss Universe.

Anne Winkelhuis: Twentse proat. Doar woj bliej van. Van bats tot zönnekuuk'n

Enschede: Geen blad voor de mond, 2022 | 88 pag. | € 14,95

Een bundel van 88 pagina's met aquareltekeningen van Twentse woorden, inclusief Nederlandse vertaling, die samen een hele mooie en herkenbare weergave van het Twents vormen. De ondertitel 'Doar woj bliej van' verklapt waarom je dit boekje moet kopen. Zodra je het doorbladert verschijnt er namelijk een glimlach op je gezicht. Het mooie aan de Twentse taal is dat je in één enkel woord soms meer kunt zeggen dan in een volle Nederlandse zin. Dit komt ook voort uit het feit dat het Twents niet alleen een taal is, maar ook een stukje cultuur herbergt.

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherf van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherf af als zomaar een scherf. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 E info@oudheidkamertwente.nl

*Vereniging Oudheidkamer
Twente*

